

Prečo externalistické kritériá zdôvodnenia principiálne zlyhávajú?

MARTIN NUHLÍČEK

Katedra filozofie a dejín filozofie. Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave.
Gondova 2. 814 99 Bratislava. Slovenská republika
martin.nuhlicek@yahoo.com

ZASLANÝ: 25-10-2011 • AKCEPTOVANÝ: 08-07-2012

ABSTRACT: The article concerns two basic approaches to the problem of epistemic belief-justification: internalism and externalism. It aims to show that internalism as well as externalism, when confronted with the problem of philosophical skepticism, face various kinds of problems, which lead to implausibility of their respective accounts of justification. The author focuses especially on the externalist approach which was invented as a direct response to the threat of skepticism. The central part of the article contains a brief analysis of main attributes of externalism, and subsequently its criticism which aims to show that the criteria of justification proposed by externalists do not accomplish the basic function of distinguishing between justified and unjustified beliefs. The author argues that the discussed deficiencies of externalism result from its elementary rationale, which implies that they are incurable, and therefore the externalist criteria of justification inevitably fail.

KEYWORDS: Epistemology – externalism – internalism – justification – skepticism.

Známa tripartitná definícia vedenia hovorí, že vedenie je presvedčenie, ktoré je pravdivé a zároveň zdôvodnené (pozri napr. Ayer 1956, 28-34). Podmienky presvedčenia a pravdivosti sú triviálne – nie je možné vedieť to, o čom nie sme presvedčení, alebo to, čo nie je pravda – preto tieto dve podmienky v definícii vedenia obyčajne nie sú predmetom vážnejších epistemologických diskusií. Inak je to pri podmienke zdôvodnenia. Filozofi sa

zhodujú, že táto podmienka má slúžiť na vylúčenie náhodne pravdivých presvedčení (presvedčení, ku ktorým sme dospeli nesprávnym spôsobom, ale napriek tomu náhodou vyjadrujú pravdu). No pri otázke, v čom zdôvodnenie spočíva a aké sú jeho kritériá, sa názory filozofov markantne rozchádzajú.

Predmetom môjho príspevku je kritické analyzovanie dvoch základných prístupov k podmienke zdôvodnenia presvedčení, ktorými sú internalistický a externalistický prístup. Cieľom môjho príspevku je ukázať, že v konfrontácii s problémom skepticizmu internalizmus aj externalizmus upadajú do principiálnych, t. j. dodatočnými teoretickými úpravami neodstrániteľných problémov, ktorých dôsledkom je neplauzibilita jedného i druhého prístupu pri opisovaní zdôvodnenia. Špecificky sa pri tom zameriam na kritiku externalistického prístupu, ktorého proponenti ho prezentujú ako originálne a výnimočne účinné riešenie epistemologických otázok.

Najskôr pár poznámok o zdôvodnení. V prirodzenom jazyku sa predpokladá, že ak je niečo dobre zdôvodnené, tak existujú nejaké dostatočne presvedčivé dôvody v prospech danej veci. Zdôvodnenie¹ teda súvisí s dôvodmi: Zdôvodnené presvedčenie je také presvedčenie, ktoré je podložené nejakými vhodnými dôvodmi. Ako dôvod môže slúžiť čokoľvek, čo „podopiera“ naše presvedčenie; čokoľvek, čo sme schopní a ochotní chápať ako evidenciu² v prospech obhajovanej veci. Ako dôvod môže slúžiť iné presvedčenie, logický argument, jednoduché zmyslové vnemy, informácie od iných ľudí atď. Na základe povedaného môžeme formulovať definíciu, že dôvod je čokoľvek, na základe čoho subjekt³ zastáva presvedčenie, že to a to sa má tak a tak, a na čo sa subjekt môže odvolať ako na evidenciu v prospech svojho presvedčenia.

Bežné nefilozofické intuície, ale aj tradičná (z karteziánu vychádzajúca) epistemológia obsahujú predpoklad, že zdôvodnenie presvedčení je niečo

¹ Terminologická poznámka: *Zdôvodnenie* je dôvod alebo súbor dôvodov, ktoré hovoria v prospech daného presvedčenia. *Zdôvodňovanie* je proces, ktorým presvedčenie nadobúda zdôvodnenie. Napokon, *zdôvodnené* presvedčenie je presvedčenie, ktoré už nadobudlo zdôvodnenie.

² Pre jednoduchosť budem v ďalšom predpokladať, že neexistuje striktný epistemický rozdiel medzi „dôvodom“ a „evidenciou“. Budem predpokladať, že „byť dôvodom v prospech presvedčenia“ a „byť evidenciou v prospech presvedčenia“ sú (zhruba) totožné epistemické vlastnosti.

³ V súlade s epistemologickou tradíciou budem výrazom „subjekt“ označovať nositeľa presvedčení resp. vedenia.

subjektívne, relativizované vzhľadom na konkrétny subjekt. Každý subjekt má svoje vlastné dôvody, ktoré podporujú jeho presvedčenia a pre ktoré ich zastáva. Nie je vylúčené, že dôvody jedného subjektu si môže osvojiť druhý subjekt – nakoniec, v tom je podstata presvedčania a presadzovania názorov – ale vždy sú to konkrétne dôvody konkrétneho subjektu, ktorý ich predkladá, používa, odvoláva sa na ne a pod.

Takéto uvažovanie nás privádza k inému, v tradičnej epistemológii bežne obsiahnutému predpokladu, podľa ktorého dôvody, z ktorých pozostáva zdôvodnenie, sú niečím, k čomu má subjekt *intelektuálny prístup* z hľadiska svojej kognitívnej perspektívy.⁴ Podľa tohto chápania platí, že evidencia, ktorá nie je pre daný subjekt prístupná, nemôže zdôvodňovať presvedčenia daného subjektu. Vďaka tomu, že tento prístup k zdôvodneniu chápe dôvody ako niečo interné vzhľadom na subjekt, presnejšie ako niečo, čo je vždy (aspoň potenciálne) obsahom mysle subjektu, obyčajne sa označuje ako *internalizmus*.⁵ Internalistické teórie zdôvodnenia presvedčení sú teórie, ktoré obsahujú požiadavku oboznámenosti subjektu s podmienkami zdôvodnenia; jednoduchšie povedané, sú to teórie, ktoré pre zdôvodnenie (a nepriamo aj pre vedenie) vyžadujú, aby subjektu boli známe dôvody v prospech jeho presvedčení, ako aj spôsob, akým tieto dôvody podporujú dané presvedčenia.⁶

Existujú kritické hlasy, spochybňujúce plauzibilitu internalistického prístupu k zdôvodneniu na základe jeho (údajnej) neschopnosti poradiť si s *problémom skepticizmu*. Problém skepticizmu spočíva v existencii špecifických filozofických argumentov, ktoré smerujú k tomu, že ani najlepšie subjektívne zdôvodnenie presvedčení objektívne nezaručuje akýkoľvek relevantný súvis presvedčení s pravdou. Skeptická argumentácia sa opiera o možnosť tzv. skeptických scenárov, t. j. hypotetických situácií, v ktorých sú subjekty zásobované nepravdivými vnemami a presvedčeniami pochádza-

⁴ Kognitívna perspektíva subjektu je súbor všetkých epistemických informácií (t. j. presvedčení, vnemov, argumentov atď.), ktorými subjekt aktuálne disponuje, alebo ktorými je schopný potenciálne disponovať – t. j. získať ich napr. pomocou odvodenia, introspekcie, rozpamätania sa a pod. z toho, čím disponuje aktuálne.

⁵ Označenie *internalizmus* pre tradičný spôsob uvažovania o zdôvodnení sa zaužívalo spätne až v konfrontácii s novším, netradičným prístupom k zdôvodneniu, nazývaným externalizmus.

⁶ Nie je nevyhnutné od každého subjektu vyžadovať podrobnú znalosť epistemických vzťahov a procesov; postačujúci môže byť aj určitý laický stupeň oboznámenosti s podmienkami zdôvodnenia – napr. v podobe schopnosti odpovedať na otázku: Odkiaľ, resp. ako vieš to, čo tvrdíš, že vieš?

júcimi z mylného zdroja. Asi najznámejšími skeptickými scenármi sú Descartov scenár opisujúci zlého démona s nadprirodzenou mocou nad našimi mysľami (Descartes 1997, 21-26) alebo Putnamov scenár opisujúci mocného vedca ovládajúceho naše mozgy pomocou rozvinutej technológie (Putnam 1981, 5-8). Uvedené scenáre vykresľujú spôsoby, akými môžu vznikáť naše vnemy a presvedčenia v rozpore s bežne predpokladanými spôsobmi poznávania. Dôležitou okolnosťou je to, že hoci vytváranie vnemov a presvedčení v rámci skeptických scenárov je umelé, tieto vnemy a presvedčenia sú na nerozoznanie od pravých vnemov a presvedčení. Skeptické scenáre sú programovo „dizajnované“ tak, aby sa z hľadiska subjektu nedalo rozoznať, či ide o pravý alebo mylný podnet.⁷ Skepticizmus ako filozofický postoj však netvrdí, že skeptický scenár je aktuálne pravdivý – na to by nemal dobré dôvody – ale presadzuje slabšie tvrdenie, že nedokážeme vylúčiť, že skeptický scenár je pravdivý. V dôsledku toho pri ktoromkoľvek našom presvedčení nemáme epistemickú istotu, že *nepochádza* zo skeptického zdroja, kvôli čomu nemôžeme legitímne tvrdiť, že je pravdivé, a teda, že tvorí vedenie. Skepticizmus vedie k záveru, že máme oveľa menej vedenia, ako bežne predpokladáme – ak vôbec nejaké vedenie máme.⁸

Skepticizmus predstavuje pre internalizmus vážnu hrozbu vzhľadom na to, že v rámci internalizmu je zdôvodnenie presvedčení viazané na konkrétny subjekt a jeho kognitívnu perspektívu. Subjekt zo svojej osobnej kognitívnej perspektívy principiálne nedokáže vylúčiť možnosť skeptického klamu pri ktoromkoľvek zo svojich presvedčení – pripomínam, že skeptické scenáre sú „dizajnované“ práve tak, aby to subjekt nemohol dokázať. Preto ak chápeme zdôvodnenie internalisticky, tak kvôli nevylúčiteľnosti skeptických scenárov platí, že ani najlepšie možné subjektívne dôvody dostatočne nezaručujú správnosť našich presvedčení. Presvedčenia síce môžu byť subjektívne zdôvodnené, ale to logicky a dokonca ani pravdepodobnostne nezaručuje, že sú objektívne pravdivé, a teda, že tvoria vedenie. Internalistické chápanie zdôvodnenia je teda kritizované najmä za to, že nedokáže relevantne prispieť k identifikovaniu pravého, nenáhodného vedenia.

⁷ Pri pokuse overiť pravosť podnetov nepomôže ani žiadne dodatočné skúmanie alebo hľadanie evidencie, pretože akýkoľvek dodatočný test môže byť tiež „dielom“ zlého démona, resp. mocného vedca.

⁸ Skeptici tradične spochybňujú vedenie o vonkajšom svete, minulosti, budúcnosti a iných myšliach. Naopak, rozumové alebo introspektívne vedenie spochybnili len výnimočne.

Od konca 60. rokov 20. storočia sa začali objavovať názory, ktorým na tradičnom internalistickom prístupe vážne prekážala slabá previazanosť zdôvodnenia presvedčení s ich pravdivosťou. Začali presadzovať úvahu, že ak by zdôvodnenie nebolo celkom osobnou, subjektívnou vecou, ale uviedlo by sa do užšieho súvisu s pravdivosťou presvedčenia, tak by sa eliminovala možnosť mať presvedčenia, ktoré síce formálne splňajú podmienky zdôvodnenia, ale sú objektívne nesprávne. Zdôvodnenie by tak dokázalo účinne plniť úlohu indikátora pri selektovaní správnych presvedčení. Priekopníkom a najvýznamnejším zástancom tohto typu uvažovania je Alvin Goldman (1979, 1986).

Naznačený prístup radikálne zmenil dovedty zaužívané chápanie zdôvodnenia. Zatiaľ čo tradičný internalizmus zdôrazňuje podmienku angažovanosti subjektu⁹ pri zdôvodňovaní presvedčení, spomínaný novší prístup hovorí, že presvedčenie je zdôvodnené, keď splňa určité objektívne podmienky. Hlavná zmena oproti internalizmu spočíva v tom, že podmienky zdôvodnenia nemusia byť nevyhnutne prístupné z hľadiska kognitívnej perspektívy subjektu. Faktory pravdivosti a objektívnej správnosti, o ktoré novší prístup opiera podmienku zdôvodnenia presvedčení, sú vzhľadom na subjekt externé.¹⁰ Ak zdôvodnenie závisí od externých, vzhľadom na subjekt nie interných faktorov, tak prístupnosť samého zdôvodnenia nie je z hľadiska subjektu samozrejma. Najmä kvôli týmto charakteristikám sa pre tento nový prístup k zdôvodneniu zaviedlo pomenovanie *externalizmus*.

Externalistické teórie zdôvodnenia presvedčení sa vyznačujú dvomi hlavnými črtami:

1. Podmienky zdôvodnenia sú stanovené tak, že ich splnenie zabezpečuje, že zdôvodnené presvedčenie má tendenciu byť pravdivé.
2. Od subjektu sa nevyžadujú žiadne špeciálne vedomosti o podmienkach zdôvodnenia alebo o zdôvodňovacích vzťahoch.

⁹ Angažovanosť subjektu pri zdôvodňovaní sa dá chápať dvojako: buď ako „technická“ angažovanosť, t. j. tak, že subjekt je nositeľom a držiteľom dôvodov, alebo ako „morálna“ angažovanosť, t. j. ako úsilie subjektu vyhýbať sa nezdôvodneným, resp. pochybným zdôvodneným presvedčeniam.

¹⁰ Uvedené faktory sú externé v tom zmysle, že sú nezávislé od presvedčení, názorov a postojov subjektu.

Externalisti predpokladajú, že na to, aby sme mohli mať zdôvodnené presvedčenia, nemusíme byť špecialistami na otázky kognitívnych mechanizmov. Nemusíme mať žiadne špeciálne presvedčenia o fungovaní kognitívnych procesov¹¹ – na zdôvodnenie presvedčenia stačí to, aby procesy, v ktorých má zdôvodňované presvedčenie pôvod, fakticky fungovali správne. To je v rámci externalizmu kľúčový bod: Na zdôvodnenie presvedčenia nie je rozhodujúca subjektívna schopnosť uvádzať podporné dôvody (ako pri internalizme), ale objektívna správnosť spôsobu, akým presvedčenie vzniklo a akým súvisí s tým, čoho sa týka.

Najznámejším príkladom externalistickej teórie zdôvodnenia je reliabilizmus. Reliabilizmus pracuje s pojmom spoľahlivosti u kognitívnych procesov: Presvedčenie chápe ako zdôvodnené, ak je produktom spoľahlivého kognitívneho procesu, čiže procesu, ktorý má tendenciu produkovať pravdivé presvedčenia (o reliabilizme bližšie pozri napr. Goldman 1979).¹² Atraktívnou črtou reliabilistického prístupu je to, že poskytuje jednoduchý nástroj na identifikovanie správnych presvedčení: Ak je kognitívny proces, v ktorom má pôvod skúmané presvedčenie subjektu, spoľahlivý, tak dané presvedčenie môžeme označiť ako zdôvodnené, t. j. pravdepodobne pravdivé.¹³ (Ďalšie podrobnosti konkrétnych externalistických teórií zdôvodnenia nie sú pre cieľ tohto príspevku dôležité.)

Prečo externalistické kritériá zdôvodnenia principiálne zlyhávajú? Pri odpovedi na centrálnu otázku z názvu tejto state chcem obhajovať názor, že uplatnenie externalistických kritérií a podmienok zdôvodnenia vedie k skeptickému záveru, že pri žiadnom presvedčení nie je možné určiť, či je zdôvodnené alebo nezdôvodnené. Keďže zdôvodnenie je jednou z podmienok vedenia v rámci tripartitnej definície vedenia, tak z toho vyplýva ďalší záver, podľa ktorého pri žiadnom presvedčení nie je možné určiť, či je ve-

¹¹ Kognitívne procesy sú všetky mentálne procesy, ktoré vedú k vzniku presvedčení; napr. zmyslová percepcia, rozpamätávanie sa, usudzovanie a ďalšie.

¹² Reliabilizmus sa medzi externalisticky zameranými epistemológmi rozšíril natoľko, že v súčasnosti pre viacerých splyva so samým externalizmom. (Ani ja sa v tomto príspevku tomuto javu celkom nevyhnem.)

¹³ Reliabilisticky zdôvodnené presvedčenie nie je automaticky pravdivým presvedčením. Spoľahlivý kognitívny proces zaručuje iba toľko, že presvedčenia, ktoré sú jeho výsledkom, majú *tendenciu* byť pravdivé. To nevylučuje ojedinelé prípady nepravdivých presvedčení. Z hľadiska subjektu je to však dostatočný indikátor správnosti presvedčení (neomylné kritérium by sa zrejme hľadalo veľmi ťažko).

dením alebo nie je vedením. Ak teória zdôvodnenia vedie k stavu, že pri akomkoľvek presvedčení sa zdôvodnenie vôbec nedá identifikovať, môžeme to nazvať jej zlyhaním. Chcem ukázať, že toto zlyhanie je principiálne, to znamená, že sa mu nedá vyhnúť úpravou vybraných bodov teórie, ale vyplýva zo samej podstaty externalizmu.

Primárny zdroj problémov spočíva v už spomenutej externalistickej téze, podľa ktorej na to, aby mal subjekt zdôvodnené presvedčenie, nemusí mať žiadne špecifické vedomosti o fungovaní svojich kognitívnych procesov – na zdôvodnenie údajne stačí, aby dotknuté procesy fakticky fungovali správne. Táto problematickosť sa ukáže, ak si položíme otázku, akým spôsobom je v externalistických podmienkach možné určiť, či je ľubovoľné presvedčenie zdôvodnené alebo nezdôvodnené.¹⁴ V súlade s predpokladom, z ktorého vychádza externalizmus, subjekt nemusí byť schopný identifikovať odpoveď na túto otázku. Pri skúmaní zdôvodnenia presvedčení (a odvodené aj vedenia) je však dôležité mať nejaký spôsob, algoritmus, umožňujúci získať informáciu o zdôvodnení alebo nezdôvodnení presvedčení. V tejto súvislosti externalizmus ponúka možnosť, aby spoľahlivosť kognitívnych procesov subjektu, od ktorých závisí zdôvodnenie jeho presvedčení, preskúmali špeciálni vedci, ktorí môžu vyhodnotiť korelácie presvedčení subjektu s realitou a poskytnúť odpoveď. Externalizmus totiž predpokladá, že to, ktoré procesy sú fakticky spoľahlivé, je celkom kontingentné. Kompetencie v oblasti skúmania a rozhodovania o epistemických procesoch preto presúva z filozofov na špeciálnych vedcov – filozofi pracujúci „z kresla“ totiž neboli vyškolení v disciplínach, ktoré externalisti považujú za rozhodujúce na tieto účely, ako sú napr. neurofyziológia alebo psychológia (viac k tejto téme pozri Fumerton 1995, 171-173).

S touto možnosťou sa však spája vážna ťažkosť. Predstavme si, ako by naznačené skúmanie zdôvodnenia vyzeralo prakticky. Majme subjekt X, u ktorého máme záujem preskúmať správnosť niektorého z jeho presvedčení, napríklad preto, lebo od neho závisí dôležité rozhodnutie. Oslovíme preto špeciálneho vedca Y, aby preveril spoľahlivosť kognitívneho procesu u X, ktorý viedol k skúmanému presvedčeniu. Detaily vedcovej práce nechajme bokom; dajme tomu, že vedec Y vo výsledku vyhlási, že skúmané presvedčenie subjektu X je zdôvodnené. Tento postup však obsahuje problém: Vedec Y je totiž tiež samostatným poznávajúcim subjektom, ktorý používa

¹⁴ Externalistické podmienky budem demonštrovať na príklade reliabilizmu; predpokladám, že môj postup môže byť inštruktívny aj pre iné externalistické teórie.

svoje vlastné kognitívne procesy pri tvorbe svojich vlastných presvedčení. Ak má byť vedec Y dôveryhodný pri posudzovaní presvedčení subjektu X, tak musí byť jasné, že tvorba príslušných presvedčení u Y prebieha správne. Na takéto zistenie, či si Y utvára zdôvodnené presvedčenia, ako už vieme, externalizmus umožňuje osloviť ďalšieho špeciálneho vedca, Z, ktorý preskúma kognitívne procesy a presvedčenia u vedca Y. Tým sa však Z dostane do rovnakej pozície ako predtým Y, v ktorej bude potrebné mať informáciu, podľa ktorej príslušné presvedčenia vedca Z, týkajúce sa vedca Y, si Z utvoril fakticky správne. Do tejto pozície sa zároveň automaticky dostane každý ďalší overujúci výskumník na každej ďalšej úrovni. Vzniká tak nekonečný regres, ktorého dôsledkom je to, že nikto nemá dôveryhodné vedomosti o zdôvodnení kohokoľvek presvedčení – hoci nie je vylúčené, že skúmané presvedčenia môžu byť „fakticky“ zdôvodnené.

Externalizmom ponúkaný pokus skúmať zdôvodnenie presvedčení z hľadiska tretej osoby teda vedie k praktickej nerealizovateľnosti algoritmu, ktorým by bolo možné získať informáciu, či sú ľubovoľné presvedčenia ľubovoľného subjektu zdôvodnené alebo nezdôvodnené.¹⁵ Uvedený problém budem nazývať *problém tretej osoby*.

Niektorí zástancovia externalizmu naznačujú cestu, ako sa vyhnúť opísanému regresu, ktorá spočíva v možnosti overiť spoľahlivosť svojich vlastných kognitívnych procesov z hľadiska samého subjektu. Úvaha, ktorá otvára túto možnosť, je približne nasledovná: Ak je externalizmus pravdivý a ak je skúmaný kognitívny proces spoľahlivý, tak je možné s využitím tohto procesu pozorovať relevantné fakty a ich korelácie s utváranými presvedčeniami. Takýmto spôsobom je možné overiť spoľahlivosť kognitívnych procesov aj bez problematického zapojenia iných subjektov (bližšie o tejto úvaha pozri napr. Fumerton 1995, 173-177).

Tradične zmýšľajúci epistemológ však na tomto mieste spozornie alebo, ako hovorí R. Fumerton, priam začne zúriť:

Na zdôvodnenie spoľahlivosti percepcie nemožno použiť percepciu! Na zdôvodnenie spoľahlivosti pamäti nemožno použiť pamäť! Na zdôvod-

¹⁵ Pridruženým problémom je bludný epistemický kruh, ktorý by vznikol, keby špeciálny vedec overoval spoľahlivosť percepcie nejakého subjektu: Výsledky overenia by daný subjekt vnímal zrakom, sluchom a pod., teda tým, čo by ešte len malo byť overené. Sám kognitívny proces, ktorého spoľahlivosť by sa práve mala zistiť, by používal na získanie informácie, že je spoľahlivý.

nenie spoľahlivosti indukcie nemožno použiť indukciu! Takéto pokusy o odpoveď na skeptikovu výzvu obsahujú do očí bijúcu, skutočne trápnu kruhovosť. (Fumerton 1995, 177)

Nie je to nepodobné situácii, v ktorej by chcel astrológ dôkaz, že astrológia je spoľahlivá, vyčítať z hviezd, alebo situácii, kedy by človek sám sebe vydával úradné potvrdenia.

Externalisti sa proti výčitke kruhovosti bránia, že kritici nesprávne chápu spomenutú kruhovosť a vyvodzujú z nej nezamýšľané dôsledky. J. Greco pripúšťa, že ak by subjekt pri overovaní spoľahlivosti kognitívneho procesu vopred predpokladal ako premisu, že jeho proces je spoľahlivý, tak s určitosťou by išlo o neprijateľné kruhové usudzovanie. No obratom podotýka, že externalisti nič také nerobia: O kognitívnych procesoch nič vopred nepredpokladajú, len umožňujú, aby ich subjekt používal pri dosahovaní kognitívnych cieľov. Vychádzajú totiž z toho, že pri odpovedaní na akékoľvek otázky, vrátane otázok o poznaní, nemáme inú možnosť, ako využívať tie spôsoby myslenia a poznávania, ktoré nám boli dané do vienka (bližšie pozri Greco 2000, 184-187). Externalisti sa nazdávajú, že kruhovosť obsiahnutá v ich úvahách nie je zhubná, je v súlade so spôsobom, ako pracujeme s informáciami v bežnom živote a je podstatne lepším riešením než všeobecný skepticizmus.¹⁶

Napriek tomu, že externalistická argumentácia nie je celkom nezaujímavá, zdá sa, že predložený návrh, podľa ktorého subjekt môže sám overovať spoľahlivosť svojich kognitívnych procesov, je predsa len neefektívny. „Samooverovanie“ totiž nie je subjektu nápomocné pri rozlišovaní spoľahlivých a nespoľahlivých procesov. Predstavme si, že určitý kognitívny proces, ktorý je fakticky nespoľahlivý, by z hľadiska subjektu sám seba ohodnotil ako spoľahlivý – mohlo by sa to stať práve preto, že je fakticky nespoľahlivý. V externalistických líniách uvažovania by sme takto „overený“ proces mali uznať ako spoľahlivý, čo je však zjavne neprijateľné. Externalistický „samooverovací“ návrh teda nevedie k požadovanému cieľu, ktorým je rozlíšenie

¹⁶ Vymenované charakteristiky chápu externalisti ako prednosti svojej teórie vďaka špecifickej metodológii, s ktorou pristupujú k skúmaniu poznania. Hlavným zreteľom ich prístupu je vyhnutie sa skeptickým prvkom, s ktorými permanentne zápasí internalizmus. Dobrá teória má podľa externalistov spĺňať tri základné kritériá: 1. Má byť v súlade s našimi predteoretickými intuíciami ohľadom vedenia; 2. má byť imúnna voči skepticizmu (pretože ani naše intuície nie sú skeptické); 3. má byť psychologicky plauzibilná (bližšie pozri Greco 2000, 15-18).

zdôvodnených a nezdôvodnených presvedčení. Tento problém budem označovať ako *problém prvej osoby*.

Ďalším problémovým bodom externalizmu, na ktorý chcem upozorniť, je *kondicionálny tvar* niektorých kľúčových formulácií. Vráťme sa napríklad k externalistickej úvahe o možnosti „samooverovania“ spoľahlivosti kognitívnych procesov zo strany subjektu samého: *Ak* je externalizmus pravdivý a *ak* je skúmaný kognitívny proces spoľahlivý, tak je možné s využitím tohto procesu pozorovať relevantné fakty a ich korelácie s utváranými presvedčeniami. Zaiste, *ak* sú fakticky splnené podmienky, že externalizmus je pravdivý a že daný kognitívny proces je spoľahlivý, tak subjekt pomocou neho samého skutočne môže správne overiť spoľahlivosť tohto procesu. Očividným problémom však je to, že *ak* sa subjekt pýta na spoľahlivosť niektorého svojho kognitívneho procesu, tak prirodzene nedokáže vopred povedať, či je splnená podmienka, že tento proces je fakticky spoľahlivý. Napokon, práve nevedomosť subjektu v tejto veci je zrejším dôvodom, prečo sa na ňu pýta. Vzniká tu primitívny kruh: Na to, aby subjekt dokázal odpovedať na otázku, či je určitý jeho kognitívny proces spoľahlivý, musel by už vopred poznať odpoveď na túto otázku. Kondicionálna formulácia v tvare „*ak – tak*“ teda vonkoncom nedokáže pomôcť pri identifikovaní spoľahlivých procesov z hľadiska subjektu. Táto ťažkosť je súčasťou problému prvej osoby.

Pregnantné zhrnutie problémových bodov externalizmu ponúka B. Stroud. Upozorňuje, že plauzibilná teória zdôvodnenia, resp. vedenia musí byť všeobecná; čiastkové vysvetlenia, vzťahujúce sa len na vybrané subjekty alebo vybrané okolnosti, nie sú tým, k čomu sa v epistemológii pokúšame dospieť (Stroud 2000, 111-112). Hlavným problémom externalistických koncepcií je to, že tento cieľ principiálne nedokážu dosiahnuť. Opisujú síce zdôvodnenie a vedenie u iných ľudí, ale nevyžadujú, a preto ani neposkytujú dôvody (ako sme videli pri probléme tretej osoby a probléme prvej osoby) v prospech presvedčení z hľadiska prvej osoby. V konečnom dôsledku to vedie k nepríjemnému záveru, že samí teoretici externalizmu, ktorí sa na teórie pozerajú z hľadiska prvej osoby, nemajú vyhovujúce dôvody na akceptovanie svojich vlastných teórií. No tým externalizmus zlyháva vo svojom epistemologickom poslaní, pretože osvojením si externalistického prístupu „nebudeme bližšie k pochopeniu, ako je možné naše vlastné vedenie“ (Stroud 2000, 112).

Proponentovi externalizmu nič nebráni v tom, aby zrekonštruoval subjektívne dôvody, ktoré má v prospech svojej teórie. Za predpokladu, že ex-

ternalizmus je pravdivý a že príslušné kognitívne procesy, ktorých pomocou externalista rekonštruuje svoje dôvody, pracujú spoľahlivo, to bude prijateľné vysvetlenie. Lenže toto externalistovo subjektívne „vysvetlenie“ nevylučuje možnosť, že sa fakticky mýli a jeho procesy pracujú nespoľahlivo. Opäť teda vzniká primitívny kruh: Na to, aby subjekt mohol v externalistických líniiach uvažovania dôveryhodne zdôvodniť, že externalizmus je pravdivý, musel by už vopred vedieť, že externalizmus je pravdivý.¹⁷ Stroud preto uzatvára, že *externalisti nerozumejú svojmu vlastnému vedeniu* (vrátane vedenia o externalizme), čo naznačuje, že externalizmus je teoretickou slepou uličkou. Stroud ústami fiktívneho externalistu hovorí:

Neviem, či rozumiem ľudskému vedeniu alebo nie. Ak je to, čomu verím, pravdivé a moje presvedčenia o tom vznikajú spôsobom, ktorý je podľa mojej teórie správny, tak viem, ako nastáva ľudské vedenie, a v tomto zmysle mu rozumiem. Ak však moje presvedčenia nie sú pravdivé alebo nie sú utvárané správnym spôsobom, tak vedeniu nerozumiem. Kladiem si otázku, ktoré z toho platí. Kladiem si otázku, či rozumiem ľudskému vedeniu alebo nie. (Stroud 2000, 119)

Kvôli problému, ktoré som pomenoval ako problém 3. osoby a problém 1. osoby platí, že v rámci externalizmu principiálne nie je možné dôveryhodne identifikovať zdôvodnenie akýchkoľvek presvedčení. Niektorí autori argumentujú, že ak je nemožné vhodným spôsobom preukázať, že niektoré presvedčenie je zdôvodnené, tak mu patrí status nezdôvodneného presvedčenia (pozri napr. McGrew – McGrew 2007, 73 a nasl.). Títo autori používajú na opísanie stavu, ku ktorému nás privádza externalizmus, výraz *epistemická anarchia*. Charakterizujú ju ako stav, v ktorom (na úrovni teórie) „v princípe neexistuje žiadny spôsob, ako jasne odlíšiť pravé epistemické princípy od absurdných epistemických princíпов, a teda žiadny spôsob, ako jasne odlíšiť presvedčenia, ktoré majú pozitívny epistemický status, od tých, ktoré ho nemajú“ (McGrew – McGrew 2007, 82). Opísanú principiálnu neschopnosť externalizmu z hľadiska subjektu diferencovať správne a nesprávne presvedčenia považujem za hlavný dôvod jeho teoretického zlyhania.

¹⁷ Stroud porovnáva kruhové usudzovanie externalistov so známou kruhovou úvahou, ktorú nájdeme u Descarta: Boh garantuje, že naše poznávacie schopnosti nás nezavádzajú, a teda keď ich správne použijeme, môžeme pomocou nich podať dôkaz Božej existencie (bližšie pozri Stroud 2000, 112-113).

Ak sa vrátíme k úvodu tohto článku, môžeme si pripomenúť, že podmienka zdôvodnenia presvedčení, ktorú obsahuje tripartitná definícia vedomia, slúži primárne na vylúčenie náhodne pravdivých presvedčení a v širšom zmysle má prispievať k selekcii správnych, podložených, k pravde smerujúcich presvedčení. Pokúsil som sa ukázať – za predpokladu, že neexistuje tretia cesta okrem internalizmu a externalizmu¹⁸ – že ani jeden z uvedených prístupov k zdôvodneniu nedokáže splniť úlohu, ktorá sa od zdôvodnenia vyžaduje. Internalizmus ostáva bezradný zoči-voči skeptickým hypotézam, pretože zo subjektívnej kognitívnej perspektívy nemáme nástroje, ako overiť pravosť zdôvodňujúcich faktorov. Externalizmus prichádza so sľubnou myšlienkou, že zdôvodnenie by malo priamočiarejšie zabezpečovať objektívnu správnosť presvedčení, ale návrhy na realizáciu tejto myšlienky sú z praktického hľadiska nerealizovateľné. Externalizmus v konečnom dôsledku trpí podobným nedostatkom ako internalizmus: Neposkytuje dostatočné prostriedky na to, aby sme dokázali s istotou identifikovať, či sú naše presvedčenia (v širokom zmysle) správne alebo nie. Ako som ukázal, ide o principiálnu, neodstrániteľnú chybu, ktorá vyplýva z vlastnej povahy externalizmu.

Záverom článku je konštatovanie, že ak sa pokúšame na problematiku zdôvodnenia presvedčení nahliadať prostredníctvom dichotómie internalizmus – externalizmus, tak výsledkom je to, že neexistuje žiadna dôveryhodná perspektíva, z ktorej by mohol ktokoľvek posudzovať kohokoľvek presvedčenia, vrátane vlastných presvedčení subjektu. Tým nie je vylúčené, že možno máme množstvo „fakticky“ správne utvorených presvedčení – ibaže kým sme „odstrihnutí“ od možnosti identifikovať, či ich skutočne máme a ktoré sú to, táto informácia nám nijako nepomôže pri epistemologickom úsilí porozumieť zdôvodneniu a vedeniu. Z pertraktovaných teoretických pokusov uchopiť a vhodne opísať problematiku zdôvodnenia nie je teda možné ani jeden hodnotiť ako úspešný – o čom napokon svedčí aj fakt, že žiadny z týchto pokusov sa doposiaľ nedočkal všeobecnej akceptácie.¹⁹

¹⁸ Existujú hybridné teórie, ktoré spájajú vybrané internalistické prvky s vybranými externalistickými prvkami. Som však presvedčený (bez toho, aby som mal priestor to bližšie vysvetliť), že arbitrárne spájanie častí jedného s časťami druhého neprekonáva, ale naopak kumuluje problémy oboch prístupov do jednej teórie.

¹⁹ Príspevok vznikol s podporou grantu UK G-11-087-00.

Literatúra

- AYER, A. (1956): *The Problem of Knowledge*. London: MacMillan.
- DESCARTES, R. (1997): *Meditácie o prvej filozofii*. Bratislava: Chronos.
- FUMERTON, R. (1995): *Metaepistemology and Skepticism*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers.
- GOLDMAN, A. (1979): What Is Justified Belief? In: Pappas, G. (ed.): *Justification and Knowledge*. Dordrecht: D. Reidel, 1-23.
- GOLDMAN, A. (1986): *Epistemology and Cognition*. Cambridge (MA): Harvard University Press.
- GRECO, J. (2000): *Putting Sceptics in Their Place*. Cambridge: Cambridge University Press.
- MCGREW, L. – MCGREW, T. (2007): *Internalism and Epistemology*. Abingdon: Routledge.
- PUTNAM, H. (1981): Brains in a Vat. In: Putnam, H.: *Reason, Truth, and History*. Cambridge: Cambridge University Press, 1-21.
- STROUD, B. (2000): Understanding Human Knowledge in General. In: Stroud, B.: *Understanding Human Knowledge*. Oxford: Oxford University Press.